

лення – у нього формується уявлення про вагомий моральний занепад суспільства з огляду на те, що люди, яких прийнято вважати суспільною елітою, демонструють поведінку, що не відповідає необхідним етичним вимогам.

Таким чином, викладений у нашій статті матеріал дає змогу дійти висновку, що головними причинами кризи в системі моралі українського суспільства стали порушення взаємодії між нею та її фундаментальними керуючими факторами (біологічна природа людини, потреба співжиття), а також зміни, які відбулися з іншими керуючими факторами (культура, економічна сфера суспільного буття) і деякими чинниками оточуючого щодо моралі середовища. Попри те, що кризові явища в моралі українського суспільства не зникли, усе ж є всі підстави вважати, що вже тривалий час відбувається стабілізація її структури. Це питання, безперечно, буде предметом наших подальших досліджень.

1. Надурак В. Керуючі параметри системи моралі / Віталій Надурак // Практична філософія. – К., 2008. – № 4. – С. 21–29.
2. Надурак В. Структура моралі: синергетичний підхід / Віталій Надурак // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. – К. : ВІР УАН, 2011. – Вип. 52 (спецвипуск). – С. 341–347.
3. Надурак В. Хаос у системі моралі: синергетичний підхід / Віталій Надурак // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. – К. : ВІР УАН, 2011. – Вип. 53 (10). – С. 207–211.
4. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин : інформаційні матеріали до Круглого столу на тему [“Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік: рух до партнерства держави і церкви чи до кризи взаємин?”] (Київ, 22 квіт. 2013 р.). – К., 2013. – 76 с.
5. Decety J. The neuroevolution of empathy / Jean Decety // Annals of the New York academy of sciences. Issue: Social Neuroscience: Gene, Environment, Brain, Body. – Vol. 1231. – 2011. – P. 35–45.
6. Gino F. Vicarious Dishonesty: When Psychological Closeness Creates Distance from One's Moral Compass / F. Gino, A. Galinsky // Organizational Behavior and Human Decision Processes. – 2012. – № 1. – P. 15–26.
7. Zak P. Moral markets / Paul J. Zak // Journal of Economic Behavior & Organization. – 2011. – Vol. 77. – P. 212–233.

The main causes of the crisis in the system of morality of Ukrainian society are analyzed in the article. Established, that such reasons are: violation of the interaction between the system of morality and its fundamental controlling factors (human biological nature, the need for co-existence), as well as changes that have occurred with other controlling factors (culture, economic sphere of social life) and other environmental factors of social morality.

Keywords: *system of social morality, moral crisis, controlling factors, the need for co-existence, human biological nature, culture, economic sphere of social life.*

УДК 17: 37.034

ББК 87.77

Ольга Радченко

ЗМІНА СВІТОГЛЯДНИХ НАСТАНОВ ЯК ШЛЯХ НОРМАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ СОЦІАЛЬНИХ ВЗАЄМИН

Знецінення людини та спільноти є передумовою й причиною насилля. Маніпуляційні та симуляційні настанови вигідні насильнику й нав'язуються жертві. Світоглядні настанови на цінність людини, спільноти, життя формують цілісну сильну особистість, структуру, здатну утверджувати власне буття. Настанови на нормальне життя формуються як системна суспільна стратегія.

Ключові слова: *світоглядна настанова, сучасні українські соціальні взаємини, маніпуляція, симулякр, цінність людини і спільноти.*

Сучасне українське суспільство перебуває на шляху світоглядних змін. Відбувається трансформація світорозуміння й світовідчуття: себе, суспільства, їх взаємодії. Утверджуваний століттями комплекс української меншовартості ставиться під сумнів. Давні парадигми насилля як правоти сили, архетипи тотожності влади й істини, ідеа-

лізації старовини, домінування процесу над результатом тощо інші виявляють нежиттєздатність і потребують заміни.

Революція гідності акцентує на потребі утвердження цінності людини як важливого елемента сучасного українського суспільства, а також на потребі нормалізації взаємодії соціальної структури, де влада виконує властиві їй управлінські функції задля блага українського народу, на можливості діалогу громадян із владою для зв'язку людини і суспільства: як виявлення проблем соціальної реальності й шляхів їх розв'язання. Це вихід на потребу формування, утвердження світоглядної настанови на гідність, суб'єктність людини і суспільства – не тільки форми, а насамперед змісту.

Проблему гідності у філософії, етиці, психології розглядають провідні вчені. Сутність сучасного гуманізму розкривають, зокрема, Г. Арендт, А. Маслоу, Ж.-П. Сартр, А. Швейцер, М. Шелер, різнобічно осмислюють проблему гідності людини у світі (Е. Фромм), окреслюючи проект побудови оновленого суспільства на засадах суб'єкт-суб'єктності (К.Г Юнг). Глибоко розкриває агресію як складову гідності етолог Конрад Лоренц.

З-поміж українських науковців, які розробляють проблему гідності, варто виокремити в контексті нашого дослідження напрацювання Т. Аболіної, Г. Дичковської, О. Донченко, М. Дойчика, М. Кашуби, О. Кундеревиц, В. Ларіонової, В. Малахова, В. Мовчан, М. Рогожі, Г. Чайки, Т. Чмут, О. Шинкаренко, Ю. Романенка. Звісно, безумовною опорою слугують гуманістичні праці Григорія Сковороди, Лесі Українки, Тараса Шевченка.

Метою цієї статті є висвітлення проблеми насилля, маніпуляції, симулякрійності як наявної філософсько-моральної девіації сучасного українського суспільства зі спробами осмислення причин цих явищ і виходом на шляхи нормалізації взаємин людини й суспільства сучасної України.

Кожне суспільство має сильні й слабкі сторони, які відображаються й у взаєминах старшого та молодшого поколінь як передання досвіду, пристосування до життєвих умов. Сучасний світ потребує нових парадигм, зокрема у площині “людина” – “людина”, “людина” – “суспільство”, для отримання варіантів бажаного розв'язання існуючих проблем.

Однією з таких проблем у сучасній Україні, як і в інших країнах з тоталітарним спадком, є вищий, ніж у цивілізованих країнах, рівень схильності до *насилля і відсутності вчасної й адекватної реакції захисту від нападу*, наявності й дозволеності використовувати силу проти насильника, насамперед як профілактики нападу.

На мікрорівні (окремої людини) існує *двоєчка історично сформована настанова*. З одного боку, ідеться про *жертвовну толерантність*, яка, по суті, є заборонаю на самозахист, страхом відповіді сильнішому супернику. Ця настанова сприяє моделі – вижити будь-якою ціною. Тут ідеться про рівень існування, проте цілком виключається рівень буттєвості – і людини, і спільноти як унікальної одиниці у світі. Щодо людини, то у відповідь на напад маємо неадекватну реакцію – утечу або нібито ігнорування. Зазвичай останні приховуються маніпуляційною моделлю “любові до ближнього”, “дружніх взаємин”, “спільного історичного походження” тощо. Така ненормальна реакція відповіді має межі. Насамперед це стосується фізичного рівня: у разі прямого фізичного удару й неможливості втечі людина таки дає відповідь, адже задіюється інстинкт самозбереження.

Фізичне тісно взаємопов'язане із психічним, духовним. Зазвичай поневолювач, тиран спочатку встановлює перевагу на психічно-ментальному рівні, тоді знижується поріг опірності на фізичному. Оскільки сучасна людина вважається сповна оцивілізованою, це суттєво гальмує природні інстинкти самозбереження, відмову від сутнісного Я (психоаналіз). Тому дозвіл на вторгнення, насильницьке проривання власних психіч-

них, духовних меж і людини, і суспільства є прямою передумовою фізичного вторгнення.

З іншого боку, українська психічна традиція має досить розвинену *настанову на цінність людини, яка передбачає адекватне розуміння ситуації загрози й потребу самозахисту* – і людини, і спільноти. Це вкотре засвідчив Майдан 2013–2014 рр. Власне, це шлях до буттєвості, самореалізації у справжній повазі до себе та інших.

Зупинимось на першому, проблемному варіанті насилля, властивому здебільшого модерним і постмодерним спільнотам. Етолог К. Лоренц пише, що в давніх общинах була більша *природовідповідність* із відсутністю невинуватої агресії. У світі тварин досить поширене табу на насилля щодо осіб жіночої статі й “молодняку”. Цей дослідник стверджує, що агресія є нормальним інстинктом боротьби, не пов’язаним з “інстинктом смерті” (З. Фройд) [4, с.8].

Віддаляючись від природи, людина поступово втрачає природну основу співжиття, проте адекватної нормальної соціальної моделі так і не формує. Забезпечуючи собі комфорт соціального світу, сучасна людина опиняється й перед наслідками небезпечного “олюднення” світу – із загрозою атомних воєн, антропогенних катастроф і патологічної людської агресії, як, зокрема, бажання знищення собі подібних без реальних на те причин, перевищення міри самооборони, навмисного вбивства як утвердження вищості.

Для відмежування недоцільного (насилля) і доцільного використання сили варто розмежовувати поняття *насилля* від *псевдонасилля*. Перше означає свідому чи несвідому настанову на фізичне, психічне тощо застосування сили щодо іншого/інших як засобів для досягнення мети насильника.

Насилля/насильство – це: 1) застосування фізичної сили до кого-небудь; силування, гвалт, примус;

2) застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось.

Наприклад, М. Коцюбинський пише: “В дитячій душі Франка зародилась вічна вражда проти усякої неволі та тиранства, проти насильства людини над людиною” [5, с.303].

Це насилля як утиск, загроза, що містять небезпеку об’єкта насилля для знищення останнього на різних рівнях: фізичному, психічному, духовному, загалом – буттєвісному. Його метою є посилення позицій насильника шляхом знецінення, зведення до Я – Ніхто жертви насильства. Сучасні дослідження показують, що насилля є проявом внутрішнього безсилля: кричить той, кого не чують. Це певна компенсація меншовартості насильника.

Друге так зване “насилля”, або ж природна реакція, готовність до адекватного захисту для відстоювання власних життєвих інтересів. К. Лоренц описує таку реакцію як інстинкт самозбереження, “так зване зло”. У суспільствах, де дозволено володіння зброєю (наприклад, США) рівень злочинів щодо цивільного населення падає. Можливість відповідного захисту себе, своїх рідних, близьких урівнює позиції потенційної жертви й нападника. Загроза життю, здоров’ю нападника переконливіша за бажання наживи тощо. Тому така рольова проекція гальмується.

Насильницька матриця має таку філософсько-психічну схему. Тиран, створивши ілюзію власної “кращості”, “вищості”, “досконалості” (за ознаками віку, статі, раси, культури, релігії, демократії), утверджує *зверхність*, право на володіння ресурсами як матеріальними, так і ідеальними. Формується світоглядна система “насильник – Усе”, носій благ, права на життя жертви, “жертва – Ніхто”, цілком чи частково залежна від насильника, його волі стосовно себе. “Я кращий/а, бо старший/а”. Звідси поширена

форма психічного тиску на дитину з боку дорослих, “або буде по-моєму, або ніяк” чи “малий/а ще – тебе ніхто не питає” та ін.

На суспільному рівні зустрічаємо: “Росія не напала на Україну, це лише захист росіян, яких утискають в Україні” і пов’язані історичні симулякрійні псевдонаративи про:

- спільність походження: маніпуляція, підміна понять “руський” стосовно Київської Русі, і аж ніяк – не Московії, і “російський”. Відповідно Росія безпідставно перебирає історичну, буттєвісну самотність України, видаючи її за свою і тим самим утискаючи українців;

- “єдину православну віру” – із замовчуванням історичної першості Києва й перенесення центру шляхом підкупу в Москву;

- “присяги” російському цареві козаків на чолі з Б. Хмельницьким, яка, насправді, була рівноправною угодою, проте документи про це чомусь зникли;

- спільне подолання фашизму під керівництвом радянського (російського) керівництва, проте навмисне замовчування про злочинну діяльність і бездіяльність верхівки СРСР, яка безпосередньо призвела до вторгнення та антигуманних, невинуватих значних людських жертв. Зокрема, нищенням українців і до, і під час Другої світової війни, і по її завершенню – голодомор, убивства еліти, усіх, хто здатен на протистояння тоталітарній системі, із сім’ями, родинами, заслання в концтабори, усілякі утиски – і моральні, і фізичні.

Звісно, насильницькі дії були, є і, на жаль, будуть і з боку інших країн стосовно України. Відповіддю на насильство є формування власної національної самоцінності з дозволом і, необхідністю нормальної агресії:

- фізично – дієздатна армія;

- психічно – реформування ключових державних систем з утвердженням цінності гідності у всіх сферах життя – політичній, економічній, соціальній, духовній. Із самолегітимацією і здоровими, потрібними Україні контактами з іншими, виходячи з політичних реалій задля нормального майбутнього [2].

Насильницька парадигма сучасності в більшості випадків прихована, маніпуляційна й симулякрійна. Протидією є правдиве розкриття подій, що знімає причини конфлікту. Тому настільки важливо, щоб сучасні ЗМІ були справді українськими – і стосовно науки, аналітики, культури, і на рівні популярних матеріалів (серіали, музика, кліпи тощо). Інтернет-простір дає більші можливості адекватної та своєчасної інформації, тому значною мірою сприяє нормальній ціннісній настанові української (та інших) інтернет-спільноти.

Насильницька світоглядна позиція закріплюється насильником *оманливо*, з опорою на авторитетні структури, які впливають на ціннісні системи певної спільноти, зокрема релігію, мораль, політику. Мовою постмодернізму, формується *симулякр* – те, що не має під собою реального підґрунтя, однак самолегітимується і вдається до певного процесу як повноправний суб’єкт, не маючи на те підстав. Симулякр – це карта, яка не відображає жодну місцевість, бо в реальному світі такої території нема. Симулякр – це вигадка, ілюзія, брехня, яка заявляє про свою істинність [1].

З позиції носія істини руйнує справжні структури: особистість, соціальну групу, суспільство. Симулякрійні напади відбити складно: закони логіки, здорового глузду не діють. Вигадана реальність грає поза звичними правилами, її сила, як і слабкість, у тому, що вона не є реальною. Цікавим є такий приклад: професійний спортсмен у вуличній бійці програє навіженому, який не володіє жодним бойовим мистецтвом, проте сповнений дикого бажання будь-що знищити супротивника.

Зняття симулякрійного впливу досягається викриттям ілюзорності та невідповідності правді, дійсності. Проте часто цільова аудиторія, уражена симулякрійним ди-

ктатором, протриває виходу з комфортної компенсаторної ілюзії в холод реальності. Протиотрутою є повага як можливість діалогу, розкриття істинної позиції. У соціальному просторі час введення в оману зазвичай дорівнює часу виходу з неї.

Симулякр є однією з форм сучасної маніпуляції. Її важко виявити, адже насильник подає власні наміри приховано, як такі, що бажані й важливі потенційним жертвам. За допомогою маніпуляції насильник *підмінює поняття*.

Наведемо приклад кількох традиційних підмін:

1) моральне або психічне знущання над жертвою – “любов”, “турбота” про менших у прямому чи переносному сенсі; при цьому справжні потреби, інтереси підопічного не враховуються;

2) загарбання ресурсів – часу й простору – наприклад, території, інтелектуальних надбань – “порятунок своїх”, “привнесення вищої культури, релігії”, “розвиток «менших» братів”;

3) позбавлення сенсу – “надання сенсу”: “вищі” культура, раса, релігія, досвід “старшого” “допоможуть” долучитися до істинного, вічного, буттєвісного, стати повноцінною людиною, знищивши як загрозливі для себе дієві системи, які допомагали жертві стати собою, збагнути своє місце, призначення у світі й реалізувати їх для власного блага.

Таке насилля подається в більшості маніпуляційних механізмів. Основа маніпуляції – знецінення жертви для використання її як засобу для реалізації прагнень маніпулятора/насильника. Кожен садист шукає свого мазохіста і навпаки. У процесі надання психологічної допомоги жертвам насильства здійснюється формування нової позиції та ідентичності:

“я – жертва” замінюється на “я – цінна, важлива людина у цьому світі”, “я можу і маю мати свої межі і захищати їх”.

Ця проблема є нагальною й гострою. На Майдані, поряд із квітами на честь загиблих, виставили плакат: “Життя одне – живи”. Небесна сотня посилала відчуття й розуміння цінності життя українців у власній країні як господарів “своєї хати” – в ім’я теперішнього і майбутнього. Кожна людина прагне до нормального, щасливого життя. Якість життя сьогодні визначається не тільки фізичними умовами, а й можливістю реалізації психічних, духовних ресурсів, можливістю росту й розвитку особистості в сприятливих соціальних умовах.

Страх насилля щодо себе породжує бажання убезпечитися від нього. Так виникають *хибні шляхи виходу з насильницької схеми*:

1 – “фіктивний договір”: я “поважаю, люблю” (насправді – боюсь) тебе, тому не дозволю собі адресувати стосовно тебе негатив. Натомість і ти не нападай на мене. Насильник не визнає іншої сторони як рівноцінної, знає, що це позиція слабкості, яка паралізуватиме захисну реакцію жертви. За потреби напад здійснюється. Тривале гальмування нормальної захисної агресії призводить до її відмирання. Це є прямим шляхом до позиції жертви, яка своєю безвольністю, слабкістю, бездіяльністю провокує нападника;

2 – уникання конфлікту: нібито толерантність як страх дати відсіч – до крайньої межі, яка є точкою гострої фізичної небезпеки;

3 – утеча від відповідальності – архетип “вічного учня”, який не спроможний на самостійну свідомість, спрямування, діяльність [3]. За І. Кантом, це стан доместифікованої тварини, яку доглядають, проте пускають на м’ясо.

4 – відповідь на дії агресора переводиться на інший об’єкт – людину, предмет тощо. Позитивом є вивільнення негативних емоцій. Проте є потреба адекватної відповіді-реакції власне щодо насильника. Псевдошляхи дають псевдорезультати, створюючи тимчасову ілюзію вирішення проблем.

Натомість *реальне вирішення* можливе за кількома напрямками:

- 1) заміна причин цього соціального захворювання на здорові ментальні матриці;
- 2) усунення наявних наслідків;
- 3) профілактика подальшого зараження й посилення імунітету соціального організму.

Найефективніше працювати з молоддю та дітьми, які легше сприймають зміни й прагнуть жити за кращими зразками сучасного світу.

Які ж можливі реальні шляхи виходу з насильницької схеми?

1) *утвердження реальної цінності особистості, спрямування до справжності у суспільстві* [6; 7] – незалежно від віку, статі, соціального становища, релігійної, політичної належності тощо. У Німеччині після Другої світової війни запровадили в навчальних закладах курси-практикуми за аналогією сучасних програм “Різні, але рівні”. Сучасна педагогіка іде від настанови ейджизму (дискримінації за віком) до настанови рівності людей, у тому числі дорослих і дітей. Настанова “дитина – власність батьків, родини” замінюється на “дитина – це самостійна особа, унікальна й цінна як втілення архетипу життя”.

Гендерні зміни відкривають статево цінність людини як потребу діалогу в ім’я життя. Реалізовані, щасливі батьки сприятимуть нормальному формуванню настанови дитини “Я потрібна, любима, щаслива, сильна в нашому світі. Мої таланти потрібні мені та іншим для блага й достатку”. Засобом формування адекватної рівноцінної парадигми є синергетичні та сизигійні зміни в провідних впливових структурах сучасного суспільства: освіті, медицині, юриспруденції, економіці, політиці, культурі. Повсюдно й системно мають упроваджуватися настанови на повагу до людини і життя – у нормальних умовах, при цьому унеможливлюватися матриці знецінення, омани, насильства (у тому числі й справедливою системою обов’язкових каральних санкцій);

2) *простір діалогу, правдивої інформації, аналітики, здорової громадянської позиції* – для *утвердження здорових ментальних матриць соціальної взаємодії*. Освітній простір сучасності має змінити вектор модерної системи формування “універсальної конвеєрної виконавської готовності” (репродукція, послух, бездумне виконавство) на спрямування до індивідуалізації розкриття особистісного потенціалу й спрямування на реалізацію в період постійних і глобальних змін;

3) *настанова на право і потребу реалізації здорової адекватної агресії* як людини, так і спільноти (силові структури). Дати собі дозвіл на силу, агресію в нормальній реалізації, для власного життя й буття як природне право кожної живої істоти. Це й профілактика нездорових, патологічних проявів насилля;

4) *відповідальність за усвідомлений вибір настанов, матриць* з розумінням результатів і прийняття їх як своїх. Негативні результати постають як ресурси вдосконалення, розгортання Я в діалозі з іншими, зі світом.

Насилля виникає як заміник правди, любові, поваги до себе та інших. Тому голос правди й життя має ставати голоснішим і доступнішим для всіх – кожної людини, спільноти, яка цінує себе та інших в ім’я теперішнього, майбутнього й готова відстоювати свої головні права.

The impairment of man and community is a prerequisite and cause of coercion. Manipulation's and simulacrum's guidelines are advantageous for an aggressor and intrude to sacrifice. Worldview's adjustments concerning the value of a man, community and life reveal a holistic strong personality, the structure that is able to establish its own existence. Guidelines for a normal life are formed as a systemic social strategy that is directed primarily to children and young people.

Keywords: *Worldview's Adjustments, modern Ukrainian Social Relationships, manipulation, simulacr, value of a man and community.*

1. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Жан Бодріяр ; [пер. з фр. В. Ховхун]. – К. : В-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 230 с.
2. Дичковська Г. О. Україна сакральна: ідеологія українського буття / Г. О. Дичковська // Гілея : зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К., 2008. – Вип. 14. – С. 205–212.
3. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) : монографія. / Олена Донченко, Юрій Романенко – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
4. Лоренц К. Так называемое зло : К истокам агрессии / Конрад Лоренц ; [пер. с. нем. И. Андрущенко]. – К. : Знання, 2011. – 351 с.
5. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. – Т. 2. – К. : Аконт, 2008. – С. 303.
6. Сковорода Г. Пізнай в собі людину [пер. М. Кашуба ; пер. поезії В. Войтович] / Г. С. Сковорода. – Львів : Світ, 1995. – С. 63–104.
7. Фромм Е. Мати чи бути? / Е. Фромм ; пер. з англ. – К. : Український письменник, 2010. – 222 с.

УДК 17.036.2:159.923

ББК 87.711.5

Надія Томюк

ІДЕЯ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ЕТИЧНИХ ПОГЛЯДАХ БОРДЕНА ПАРКЕРА БОУНА

У статті на основі аналізу філософських праць Бордена Паркера Боуна розглянуто ідею “самореалізації особистості”, постановку й розробку проблеми співвідношення людини і суспільства, розкрито центральну ідею гуманістичного оновлення суспільства й накреслені мислителем окремі шляхи її реалізації: моральне самовдосконалення громадян має привести до суспільства гармонії.

Ключові слова: самореалізація, американський персоналізм, Бостонська школа американського персоналізму, персона сотворенна і персона несотворенна, моральне самовдосконалення.

Упродовж ХХ ст. різні аспекти особистості вивчались у рамках багатьох течій і напрямів філософії: психоаналізі (З. Фройд, Е. Фромм), екзистенціалізмі (Ж.-П. Сартр, А. Камю, К. Ясперс), Франкфуртській школі (Т.В. Адорно, М. Горкгаймер), постмодернізмі (Ж. Лакан, Е. Еріксон) тощо. На відміну від цих науковців, для персоналістів проблема особистості стала наріжним каменем теоретизування і практики.

Проблема особистості є центральною для персоналізму, у межах якого вона визнається первинною творчою реальністю і найвищою духовною цінністю. Персоналізм, як і саме поняття “особистість”, не є винаходом ХІХ ст., проте, перефразувавши вислів М. Шелера, ми маємо підстави сказати: ще ніколи в історії особистість не була настільки проблематичною для себе, як за сучасної доби. У деяких психологічних школах ХХ ст., насамперед соціоцентричних, особистість витлумачується як соціальна маска індивідуальності.

Індивідуальність – це основна системостворювальна ознака особистості, відображення соціального суб’єкта в єдності загального, особливого та індивідуально неповторного [3, с.76].

Сутністю індивідуальності особистості є її цілісність, яка проявляється як певне ставлення особистості до світу. Як індивідуальність, особистість не може заховатися за нормативністю будь-яких своїх значущих суспільних дій. У процесі життєдіяльності індивід прагне адекватного, повного розкриття надбаних сутнісних сил, самореалізації власної індивідуальності.

Термін “самореалізація” (self-realization) уперше згадується в “Словнику з філософії та психології”, виданому 1902 р. у Лондоні: “Самореалізація – втілення можливостей розвитку Я. Таке визначення відповідає доктрині, за якою найвищим кінцевим результатом розвитку є самореалізація або самовтілення” [16, с.512].

Вітчизняна наука виділяє декілька аспектів аналізу проблеми самореалізації особистості: психологічний, філософський, соціологічний, фізіологічний, педагогічний.